

darulfunun ilahiyat

Başvuru: 30.07.2024
Revizyon Talebi: 11.10.2024
Son Revizyon: 18.10.2024
Kabul: 19.10.2024

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

Müslümanların Azınlıkta Olduğu Ülkelerde Evliliklerin Tahkim İle Sonlandırılması ve Karşılaşılan Sorunlar: Hollanda Örneği

Termination of Marriages through Arbitration in Countries Where Muslims Are a Minority and the Challenges Encountered: The Case of the Netherlands

Fezanur Gökçen

Öz

Bu makale kapsamında Müslümanların azınlıkta olduğu ülkelerden Hollanda incelenecektir. Hollanda'da boşanma davalarında Yahudi ve Hristiyan topluluklarının resmi dini otoriteleri (tahkim kurulları) bulunmaktadır. Bu otoriteler, dini nikahların sonlandırılmasında aktif rol oynamaktadırlar. Ancak Müslümanlar için benzer bir resmi dini kurum bulunmamaktadır. Bu durum, özellikle Müslüman kadınlar için boşanma sürecinde ciddi sorunlara yol açmaktadır. Bu sorun bazen yerel imamlar, bazen sivil toplum kuruluşları bazen de hukuk yolu ile halledilmeye çalışılsa da soruna kalıcı bir çözüm sunulamamaktadır. İmamların sunduğu çözümler, hukuki yaptırım yetkisi olmadığından yetersiz kalmaktadır. Sivil toplum kuruluşları (Stk)'nın çalışmaları da dini ve hukuki destek sunma noktasında yeterli gözüke de kocayı talak vermeye zorlama yetkileri olmadığından kalıcı bir çözüm değildir. Hollanda mahkemeleri de kadın hakları ve din özgürlüğü gibi uluslararası hukuki değerlere dayanarak zaman zaman İslam aile hukukunu dikkate almaktadır. Bu bağlamda, bazı durumlarda mahkemeler, kadınların boşanma taleplerini karşılamak adına kocaları boşanmaya zorlayabilmektedir. Ancak mahkemelerin aldığı bu tür kararlar, yalnızca bireysel vakalarda geçici çözümler sağlamaktadır ve genel bir sistem eksikliğini gidermemektedir. Bu nedenle Müslüman kadınların boşanma süreçlerindeki bu zorlukların üstesinden gelmek için, Hollanda'da Müslümanların işlerinin çözümü için resmi bir dini otoritenin kurulması gerekmektedir. Bu otorite, İslam aile hukukunu uygulayacak ve Müslüman kadınların boşanma taleplerini adil bir şekilde ele alacak yetkiye sahip olmalıdır. Bu makale kapsamında diğer dini grupların boşanma davalarında başvurdukları resmi kurumlar, Müslümanların boşanma için başvuracakları yollar ve bu yolların yeterli olup olmadığı ve çözüm önerileri sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslam Aile Hukuku, Hollanda, Boşanma, Tahkim, Arbuluculuk

Abstract

Within the scope of this article, the Netherlands, a country where Muslims are in minority, will be analysed. In the Netherlands, there are official religious authorities (arbitration boards) of the Jewish and Christian communities in divorce cases. These authorities play an active role in the finalisation of religious marriages. However, there is no similar official religious organisation for Muslims. This situation causes serious problems in the divorce process, especially for Muslim women. Although this problem is sometimes tried to be solved by local imams, sometimes by civil society organisations and sometimes by law, a permanent solution cannot be offered. The solutions offered by the imams are insufficient since they do not have legal sanction authority. Although CSOs provide religious and legal support, they also cannot compel husbands to divorce, making their efforts incomplete. Dutch courts also take Islamic family law into consideration from time to time based on international legal values such as women's rights and freedom of religion. In this context, in some cases, courts may force husbands to divorce to meet the divorce demands of women. However, such decisions taken by the courts only provide temporary solutions in individual cases and do not address the lack of an overall system. Therefore, to overcome these difficulties in the divorce process of Muslim women, an official Islamic religious authority should be established in the Netherlands. This authority should have the authority to apply Islamic family law and deal with the divorce requests of Muslim women fairly. Within the scope of this article, the official institutions that other religious groups apply for divorce cases, the ways that Muslims can apply for divorce, whether these ways are sufficient or not, and suggestions for solutions will be presented.

Keywords: Islamic Family Law, Netherlands, Divorce, Arbitration, Mediation

* **Sorumlu Yazar:** Fezanur Gökçen (Doktora Öğrencisi), İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Bilim Dalı, İstanbul, Türkiye. E-posta: fyznrgkcn@gmail.com ORCID: 0000-0002-6644-6457

Atf: Gokcen, Fezanur. "Müslümanların Azınlıkta Olduğu Ülkelerde Evliliklerin Tahkim İle Sonlandırılması ve Karşılaşılan Sorunlar: Hollanda Örneği." *darulfunun ilahiyat* 35, 'Aile Arbuluculuğu' Özel Sayısı (2024): 267–290. <https://doi.org/10.26650/di.2024.35.1524729>

Extended Summary

Many Muslim and non-Muslim states apply Islamic law. This practise has sometimes been through sharia law, as in Islamic countries, and sometimes in non-Muslim countries as an alternative dispute resolution to the legal problems of Muslims. In real life, family law is one of the most important issues where Islamic law is applied. Especially divorce cases are an issue that causes serious disputes between the parties because the woman does not have the right to divorce. Although it is relatively easy to solve such disputes in countries where Sharia is applied as a legal system, it is quite difficult to solve these problems in countries where Muslims are in the minority and ruled by a secular legal system. Because the right of talaq is given only to the husband, when a woman wants to divorce, she is trapped in her marriage. The solutions that this woman can produce within the secular legal system are also very limited. While in other religions, the right to divorce is also given only to the husband, the fact that they have state-recognised religious authorities to whom they can apply has made this problem relatively solvable.

Within the scope of this article, the Netherlands, a country where Muslims are in minority, will be analysed. The subject of arbitration and mediation related to the Netherlands has not been studied in Turkish before. In this respect, our study, which has a unique characteristic, will be a resource for Muslims in the Netherlands, especially Turks, to solve their problems. For this purpose, first, the problem has been identified by literature review and then the solution suggestions that can be applied to this problem have been presented.

In the Netherlands, there are official religious authorities (arbitration boards) of the Jewish and Christian communities in divorce cases. These authorities play an active role in the finalisation of religious marriages and divorce processes. In Judaism and Christianity, divorce is very limited and subject to strict rules. It is sometimes very difficult and sometimes impossible for the parties to divorce. The reason for divorce must be based on solid grounds recognised by religious texts. While it is relatively easy for the husband to divorce, when the wife wants to divorce, her fate lies between her husband's two lips. This victimisation of the woman is tried to be solved by the religious councils of these religions, at least with minimum victimisation of the woman. Of course, this opportunity is offered to women by religious authorities recognised by the state. The history of these authorities dates back to very old times. Since most population is Christian, religious authorities belonging to this religion already exist. Since the Jews also have a very old history in the Dutch territory (approximately 17th century), they established religious authorities immediately after they settled there and have continued their religious courts until today.

However, there is no similar state-recognised religious authority for Muslims. This situation causes serious problems, especially for Muslim women in the divorce process.

Because when a Muslim woman wants to get divorced when her husband refuses, there is no authority she can apply to, no authority that can offer a solution. Her only remedy is to convince her husband and get talaq. If she is lucky, she may be able to persuade the opposition. This helplessness of Muslim women ranks high as a social problem that needs to be solved in the Dutch society. Because the Netherlands is a country that receive significant immigration and where the Muslim population lives densely. Accordingly, it is essential to establish a religious authority recognised by the state. However, this authority does not currently exist in the Netherlands.

Women who are trapped in marriage try to solve this problem sometimes by local imams, sometimes by NGOs and sometimes by law, but no permanent solution emerges. The solutions offered by the imams are insufficient as they have no legal sanction authority. Although the efforts of NGOs are valuable in providing religious and legal support, they are insufficient and not permanent solutions since they lack the authority to compel the husband to grant a divorce. Another authority that a woman in this situation can apply to is the Dutch courts. However, since the Dutch courts are organised according to the secular legal system, they do not directly recognise Islamic law. However, based on international legal values such as women's rights and freedom of religion, they sometimes take Islamic family law into consideration. In this context, in some cases, courts may force husbands to divorce to meet women's demands for divorce. In fact, they impose monetary penal sanctions on the husband who does not grant a religious divorce. However, such decisions taken by the courts only provide temporary solutions in individual cases and do not address the lack of a general system. Therefore, to overcome these difficulties in the divorce process of Muslim women, an official Islamic authority should be established in the Netherlands. This authority should be authorised to apply Islamic family law and deal with the divorce requests of Muslim women fairly. The existence of such an institution will accelerate the process of women terminating their religious marriages and provide legal security. Within the scope of this article, the official institutions that other religious groups apply for divorce cases and their history, the ways that Muslims can apply for divorce and whether these ways are sufficient or not, and solution suggestions regarding the problems faced by Muslim women in divorce cases will be presented.

Giriş

İslam dini yeryüzüne indirildiği asırdan itibaren sürekli yayılmış Müslümanlar dünyanın dört bir yanında yaşamaya başlamıştır. Bugün Avrupa kıtasından Amerika'ya, Uzak Doğu'dan Afrika'ya her ülkede Müslümanlar yaşamaktadır. Müslümanlar bazı ülkelerde çoğunluk durumunda olup resmi din olarak İslam belirlenmişken bazı ülkelerde azınlık statüsünde bulunmaktadırlar. Bu ise çeşitli hukuki problemlere yol açmaktadır. Avrupa kıtası Müslümanlar tarafından çok göç alan bir bölgedir. Burada yaşayan Müslümanlar dinlerini ve geleneklerini de beraberlerinde götürdüklerinden zaman zaman gidilen ülkenin hukuki alt yapısıyla çözülemeyecek durumların ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durumlar özellikle aile hukuku alanında boy göstermektedir.

Aile hukukuna dair problemlerin üç semavi din tarafından da kamusal değil özel hukuku ilgilendiren bir alan olarak düzenlenmesinden dolayı günümüzde bu alanda ortaya çıkan problemler çözümsüz kalabilmektedir. Nitekim talak, bazı dini inanışlarda yasak, bazılarında yalnızca kocaya tanınmış bir haktır. Bu nedenle modern hukuk sistemleri bu alanda ortaya çıkan problemlere çözüm üretememektedir. Din mensupları ise bu çözümsüzlükten kaynaklanan mağduriyetleri gidermek için çözümler aramaya başlamışlardır. Hollanda'nın geneli Hristiyan nüfustan oluştuğundan ve Yahudilerin de 17.yy'a uzanan köklü bir geçmişi olduğundan dolayı bu din mensuplarının aile hukukuna dair problemlerini çözebilecekleri dini otoriteler bulunurken azınlık durumda olan ve diğer dini gruplara nispetle daha geç Avrupa'ya yerleşen Müslümanların bu hususta ne yaptığı incelenmesi gereken bir husustur. Hristiyan ve Yahudilerin resmi statüde tanınan dini mahkemeleri yani tahkim kurulları olmasına rağmen Müslümanların İslam hukukuna dair problemlerinde danışabilecekleri resmi bir kurum veya mahkemeleri bulunmamaktadır.

İslam aile hukuku Avrupa mahkemeleri tarafından tanınmış ve düzenlenmiş bir hukuk sistemi değildir. Avrupa'da Müslümanlara İslam aile hukuku uygulaması hakkı veren tek ülke İngiltere'dir. İngiltere'de kurulan şeriat mahkemelerinde her ne kadar resmî bir tanınırlıkları olmasa da ülkede bulunan Müslümanların hukuki uyuşmazlıklarını tahkim ve arabuluculuk şeklinde çözmelerine engel olunmamaktadır. Ancak diğer Avrupa ülkelerinde böyle bir uygulama söz konusu değildir. Bu makale kapsamında Hollanda örneği üzerinden gidilerek bazı sorulara cevaplar aranacaktır. Hollanda'da bulunan Müslümanların talakla ilgili hukuki problemleri nasıl bir yol izlenerek çözülmektedir? Mahkemeler dini boşanma davalarındaki uyuşmazlıklara ne oranda müdâhil olmaktadır? Mahkemelerin bu uyuşmazlıkları çözmesini istemek uluslararası hukuk bakımından hangi hakları ön plana çıkarmaktadır? Hollanda mahkemeleri İslam hukukunun talak hakkındaki hükümlerini Müslümanların davalarında uygulamakta mıdır? Yahudi ve Hristiyan

olup da evlilik içerisine hapsolmuş kadınlar dini mahkemelerine başvurabilirken Müslümanlara neden bu hak verilmemiştir? Müslümanların da diğer din mensupları gibi tahkim kurumlarının olması nasıl sağlanabilir? Bu sorular kapsamında bazı dava örnekleri ile mesele genişletilerek Hollanda’da bulunan Müslümanların tahkim ve arabuluculuk faaliyetlerini nasıl yürüttüğü ortaya koyulmaya çalışılacaktır. Bu konuda yazılmış herhangi bir Türkçe makale bulunmamaktadır. Bu çalışma Türkçe alanda sahasında ilk olma özelliğine sahiptir. Çalışmamız bir giriş, sonuç ve üç bölümden oluşmaktadır.

1- Hollanda’da Yargı Sistemi’nde Evlenme Ve Evlilik Birliğinin Sona Ermesi

Hollanda yargısında adli ve idari yargı ayrımı vardır. Her iki yargı kolunda da ilk derece mahkemeleri, istinaf mahkemeleri ve yüksek mahkeme bulunmaktadır. Hollanda’da her birinin kendine ait mahkemesi bulunan on bir bölge yer almaktadır. Bu on bir bölge mahkemelerinde idare hukuku, medeni hukuk, ceza hukuku davaları yürütülmektedir. Bu mahkemelerde verilen kararlara ülkede dört tane bulunan istinaf mahkemelerinde itiraz edilebilmektedir.¹

Hollanda’da çiftler yasal olarak kendilerine tanınmış iki farklı yaşam biçiminden birisini seçebilirler. Bunlardan birisi resmi bir evlilik diğeri kayıtlı birlikteliktir. Evlenmek istemeyen çiftler kayıtlı birliktelik yoluyla bir arada yaşayabilir.² Birlikte yaşama taraflara nikâha göre daha az sorumluluk yüklemektedir, birlikte yaşayan çiftler evli çiftlere göre daha özgürdür, yaşamsal giderleri paylaşmaktadır, evli çiftlere göre daha az cinsel sadakat söz konusudur.³ Bu ve benzeri nedenlerden ötürü özellikle Avrupa’da nikâh yerine birlikte yaşama daha fazla tercih edilmektedir.

Hollanda’da yapılan nüfus sayımına göre resmi bir evlilik olmaksızın birlikte yaşayan çiftlerin sayısı 1 milyonu aşkındır. Ayrıca çok sayıda eşcinsel ve lezbiyen çift de aile hayatı yaşamaktadır. Aile kavramı bu ülkede farklı cinsiyetlerden oluşan ebeveynler ve çocuklardan meydana gelen yapıdan farklı bir boyuta evrilmiştir. İki ayrı cinsten ebeveynlerin bulunduğu aileler bu kavrama dâhilken ebeveynlerden sadece birisinin bulunduğu aileler ve aynı cinsten ebeveynlerin olduğu gruplar da aile kavramı içerisinde değerlendirilmektedir.⁴ Aile hayatı devletin müdahale alanında olmayan tamamıyla kişisel bir meseledir. Çocukların istismarı söz konusu olmadığı

1 Judicial system Netherlands, Erişim 24 Haziran 2021, <https://www.rechtspraak.nl/English>.

2 Family Law, Erişim 15 Haziran 2021, <https://www.government.nl/topics/family-law/marriage-registered-partnership-and-cohabitation-agreements>.

3 Nurşen Adak, “Evlilik veya Evlilik Dışı Birlikte Yaşama: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma”, *Sosyoloji Dergisi* 23/40 (2016).

4 “A marriage may be entered into by two persons of a different or of the same gender (sex).”/ Dutch Civil Code Book 1.5.

sürece müdâhil olunan bir alan değildir. Evlilik hukuku ile ilgili hükümler 1838 yılında yürürlüğe giren Hollanda Medeni Kanunu'nun 1. Kitabında yer almaktadır. Bu kanuna göre kilise töreni ile yapılan evlilikler dâhil devletin kurumlarında bir memur önünde yapılmayan hiçbir nikâh resmi olarak geçerli değildir. Hollanda hukuku, dini nikahı tanımasa da dini evlilik toplumsal realitenin bir parçası olduğundan çözümler üretmeye çalışan bir sistemdir. Resmi nikâhın gerçekleştirilmesi için erkek ve kadının en az 18 yaşında olması gereklidir. Nikâhın kayıt memuru ile birlikte iki veya en fazla dört şahit huzurunda olması gerekmektedir. 16 yaşında olan çiftlerin, kadının hamile olduğunu belgelediklerinde veya ebeveynlerinin iznini aldığı⁵ evlenmelerine izin verilebilir. Tek eşlilik esastır. Aynı cinsten kişilerin evlenmesi hususunda Hollanda Yüksek Mahkemesi (Hoge Raad) evlenmenin bir amacının da cinsel üremeyi sağlamak olduğu gerekçesiyle iki farklı cinsten meydana gelen geleneksel evlilik düzeninin esas olduğunu beyan etmiştir.⁶ Bunun yanında 2001 yılında medeni kanun'a "*farklı veya aynı cinsiyetten iki kişi evlilik yapabilir*"⁷ şeklinde madde de eklenmiştir. Bu eklemeye birlikte aynı cinsten olan bireylerin evlilik yapması da yasal hale gelmiştir.

Boşanma da aynı şekilde medeni kanun'da düzenlenmiştir. Kanun'a göre geçerli boşanma sebepleri evlilik birliğinin temelinden sarsılması, fiili ayrılık ve ortak anlaşmadır. Hollanda hukukunda evlilik üç şekilde sona erer. Bunlar fesih, boşanma ve yasal ayrılıktır.

Fesih: Eşlerden birinin veya her ikisinin ölümü ile evlilik sona erer.

Boşanma: Boşanma için 1971 yılından beri tek neden evliliğin kalıcı olarak bozulmasıdır.

Yasal ayrılık: Evlilik devam etmesine rağmen eşlerin birlikte yaşamaktan vazgeçmesidir. Boşanma gerekçeleri aynı zamanda yasal ayrılığın da gerekçesidir.

Zihinsel özürlü bir kişinin evlenmesi mümkün değildir. Birbiriyle yakın akrabalar⁸ olan kişiler evlenemez.⁹ Kendi nafakasını sağlayamayacak durumda olan eş

5 1987'de ebeveyn rızasıyla ilgili düzenlemeler AİHM'nin 12. Maddesi gereğince değiştirilmiştir. Reşit olmayan bir çocuğun ebeveynleri evlenmesine karşı çıktığında çocuk hakimden adli onay isteyebilmektedir.

6 Paul Vlaardingerbroek, "Marriage, Divorce, and Living Arrangements in the Netherlands", *Family Law Quarterly* 29/3 (1995), 635-636.

7 Civil Code, 1:30

8 Ebeveynler ve çocuklar; dede nine ile torunlar ve kardeşlerin birbiriyle evlenmeleri yasaktır. Government of the Netherlands, "Family Law" (Erişim 15 Haziran 2021). <https://www.government.nl/topics/family-law/marriage-registered-partnership-and-cohabitation-agreements>.

9 Vlaardingerbroek, "Marriage, Divorce, and Living Arrangements in the Netherlands", 637.

boşandıktan sonra diğer eş tarafından nafaka verilmesine hükmedilebilir. Evlilik 5 yıldan fazla sürmemişse ve bu evlilikten bir çocuk doğmamışsa evlilik süresi kadar bir sürenin geçmesiyle nafaka yükümlülüğü de sona erer.¹⁰

2- Hollanda’da Diğer Dini Grupların Durumu

Dünya üzerinde genellikle modernitenin etkisiyle din ve devlet işleri birbirinden ayrı yürütülmeye çalışılsa da her ülkenin yaklaşımı farklılık arz etmektedir. Bir yanda Vatikan gibi dinin devlete hakim olduğu ülkeler varken bir yanda da Türkiye ve Fransa gibi din ve devlet işlerinde katı bir ayrımı benimseyen ülkeler bulunmaktadır. Bir diğer tarafta İngiltere ve İtalya gibi yerleşik bir kiliseye sahip olan ülkeler bulunurken diğer tarafta Belçika ve Hollanda gibi birden fazla dini tanıyan ülkeler vardır. Hollanda laikliği benimsemesine rağmen bu durum, devlet ve kilise arasında keskin bir ayrım oluşturmamıştır.¹¹ Hollanda’da dini toplulukların yasal sınırlar dahilinde dini kurallarına göre iç işlerini yönetme özgürlüğü olduğundan dolayı Hristiyan ve Yahudi toplulukların aralarında çıkan anlaşmazlıkları çözüme kavuşturmak için kurduğu kurumlar vardır.¹² Hristiyan ve Yahudilerin kurdukları bu kurumlar Hollanda Medeni Kanunu’nda¹³ “dini topluluklar” adı altında faaliyet göstermektedir. Bu madde kapsamında Müslümanların da böyle bir yapı oluşturma hakları varken gerek bu hakkı bilmemekten gerek de azınlık olmak bakımından Müslüman kuruluşlar, resmi statüde dernek veya vakıf olarak iş görmektedir, ‘dini topluluk/cemaat’ olarak anılmamaktadır.¹⁴ Bu da Müslümanların diğer dini gruplar gibi iç işlerini düzenleyen yapılar oluşturmaya engel olmaktadır. Zira Hollanda anayasasına göre dini toplulukların yasanın belirlediği sınırlar içerisinde kendi tüzüklerine göre yönetilme hakkı varken dernek veya vakıf statüsündeki kurumların böyle bir hakkı yoktur.¹⁵

2.1. Yahudiler

Hollanda’da Yahudilerin tarihine bakıldığında 1600’lü yıllara kadar gittiği ve daha bu yıllarda yasal bir statüye kavuştukları görülmektedir. Bu yasal statü sayesinde Yahudiler evliliklerini resmileştirebilirken Hristiyan birisi ile evlenmeleri

10 Dutch Civil Code, Book 1

11 Benedicta Deogratias, *Trapped in a Religious Marriage* (Netherlands: Maastricht University, Doktora Tezi, 2019), 66-67.

12 Deogratias, *Trapped in a Religious Marriage*, 72.

13 Article 2:2

14 Deogratias, *Trapped in a Religious Marriage*, 79-80.

15 Deogratias, *Trapped in a Religious Marriage*, 81.

yasaklanmıştır.¹⁶ Batavian Devrimi ve İnsan ve Vatandaş Haklarının ilanından sonra (1795), 'Felix Libertate' adlı bir Yahudi ve Hıristiyan topluluğu Hıristiyan ve Yahudiler arasında yasaklanan resmi evliliğe izin verilmesi için ilgili yerlere başvuruda bulunmuş ancak evlilik o yıllarda tamamen medeni bir sözleşme olarak kabul edilmesine rağmen bu talep şiddetle reddedilmiştir. 2 Eylül 1796'da Kurtuluş Kararnamesi adı verilen devlet ve kilisenin tamamen birbirinden ayrılması kararından sonra Yahudilerin konumu da ikinci sınıf vatandaş olmaktan çıkmıştır.¹⁷ Toplumdan ayırıştırılan ve dışlanan bir Yahudi grubu ortadan kalkmıştır. İlk Yahudi cemaati Hollanda'da 1635 yılında kurulmuştur.¹⁸ 17. yy'da ilk Yahudi cemaatinin kuruluşundan itibaren Yahudiler aile hukukuna dair problemlerini yetkili rabbilere gelerek çözümlenmişlerdir. 18. yy.'da Amsterdam'da Yahudi nüfusu hızlı bir artış göstermiştir.¹⁹

Günümüzde Hollanda'da bulunan en büyük Yahudi topluluğu Hollanda-İsrail Kilisesi topluluğudur (Nederlands-Israëlitisch Kerkgenootschap (NIK). Ülke genelinde Amsterdam, Rotterdam, Utrecht ve Lahey'de bulunan birkaç Yahudi belediyesi vardır. Atanmış bir hahambaşı, topluluğa dini rehberlik sağlamak ve Yahudi cemaatini kamu hayatında temsil etmekle görevlendirilmiştir. Dini mahkemeler (Beth din), bir veya daha fazla hahamı olan bazı belediyelerde kurulur. İller arası Opperrabbinaat, hahamı olmayan diğer tüm ilçeler için Halaka merkezli kararları uygulamaktadır. Bu mahkemeler, diğer şeylerin yanı sıra, topluluk içindeki uygulamaların dini yasalara uygunluğunu kontrol etmek ve sağlamakla görevlidir. Ayrıca topluluk üyelerine dini konsey ve eğitim sağlarlar ve resmi evliliklerde yer alırlar. Halaka uyarınca bir evliliğin feshi, merkezi Amsterdam'da bulunan Opperrabbinaat voor Nederland'a emanet edilen bir faaliyettir. Katolikliğin aksine, Beth Din'in yetkinlikleri, Halaka hakkındaki yorumları ve kararları yalnızca Hollanda Yahudi toplulukları ile ilgili olarak geçerlidir ve evrensel bir tanıma sahip değildir.²⁰

Evlilik ve boşanma, Yahudi hukukunun uygulanmasını gerektiren konulardır ve bu nedenle münhasıran haham mahkemelerinin (Beth din) yargı yetkisine girer. Yahudi olmayan bir mahkeme tarafından ve önceden bir haham mahkemesine

16 Jr Huussen, "Legislation on the Position of the Jews in the Dutch Republic", *The Legal History Review* 69/1-2 (2001), 50-51.

17 Huussen, "Legislation on the Position of the Jews in the Dutch Republic", 55.

18 Inventarissen, Erişim 25 Haziran 2024, <https://archieff.amsterdam/inventarissen/details/714/keywords/nihs>.

19 Historie van Joods Amsterdam, Erişim 26 Haziran 2024, <https://www.nihs.nl/jga-nihs/historie/historie-van-joods-amsterdam/>.

20 Deogratias, *Trapped in a Religious Marriage*, 76.

başvurmadan yapılan herhangi bir boşanma, mahkemenin bir Yahudi evliliği hakkında karar verme yetkisinin olmaması nedeniyle geçersizdir. Hollanda sivil mahkemesinin verdiği bir boşanma kararı Yahudi hukuku açısından dini nikahı yok eden bir karar değildir. Kocanın ayrıca bir dini boşama vermesi(get) gerekir. Koca karısına ‘get’ vermezse kadın evliliğin içine hapsolmuş olur.²¹ Bu kadına ‘agunah (zincirli kadın)’ denir. Böyle bir kadın resmi olarak boşansa bile Yahudi kurallarına göre dini olarak evli sayıldığından yeniden evlenemez. Başka bir adamdan çocuğu olsa kadının yaptığı bu fiil zina kabul edilir ve çocuk da zina çocuğu ‘mamzerim’ olarak adlandırılır. Yahudi yasalarına göre ise bir ‘mamzerim’ ancak başka bir mamzerim ile evlilik gerçekleştirebilmektedir. Koca karısına ‘get’ vermek isterse ve kadın reddederse ve koca yeniden evlenip başka çocukları olsa onlar için bu tür sonuçlar ve yaptırımlar söz konusu değildir.²²

Yerel cemaatler get istismarı sorununu ele almaya çalışsa bile, koca neredeyse her zaman bu fiilini meşrulaştıracak başka bir Ortodoks cemaat bulabildiği için²³ uluslararası yetkili merci ihtiyacı da hasıl olmuştur. Buna binaen 2013 yılında NYU Hukuk Fakültesi Tikvah Hukuk ve Yahudi Medeniyeti Merkezi tarafından düzenlenen ‘Agunah Sorununun Çözümü’ konulu konferansta Uluslararası Beit Din fikri ortaya çıkmıştır. Toplantıya katılan hahamlar ve akademisyenler, agunah olarak isimlendirilen ve kocalarının nikahında mecburen kalan kadınları kurtarmak için tüm meşru halaktik araçları kullanacak ilmi yeterliliğe sahip dünyaca ünlü uzmanların yer alacağı bir Beit Din’in (Yahudi Hukuk Mahkemesi) kurulmasına güçlü destek vermişlerdir.²⁴ Uluslararası Beit Din (IBD) öncelikle kocayı get vermeye zorlamak için yeterli gerekçelerin olup olmadığını değerlendirir ve eğer gerçekten böyle bir durum varsa, kocaya get vermesi için tavsiyede bulunabilir. Gerekliğinde sosyal ve toplumsal baskı da uygulayabilir. Ancak bu çabalar başarısız olursa İBD, get verilmese bile dini hukuk içerisinde evliliğin geçersiz sayılması için halaktik gerekçeler olup olmadığını değerlendirir.²⁵

Güçlü bir şekilde korunan kilise ve devlet ayrılığı ilkesi gereğince dini evliliğin tanınmadığı Hollanda’da²⁶ Yüksek Mahkeme’nin 1982 yılında aldığı bir karara göre,

21 Bu tür kadınlarla ilgili terim olarak “agunah” kullanılmaktadır.

22 Matthijs Blois, “Religious law versus secular law The example of the get refusal in Dutch, English and Israeli law”, *Utrecht Law Review* 6/2 (2010), 96.

23 Halachic Methods, Erişim 27 Haziran 2024, <https://internationalbeitdin.org/halachic-methods/>.

24 Our vision Erişim 1 Temmuz 2024, <https://internationalbeitdin.org/about/>.

25 Halachic Methods, Erişim: 27 Haziran 2024, <https://internationalbeitdin.org/halachic-methods/>.

26 Marius Hupkes, “How Far Do Dutch Courts Go in Enforcing Religious Marriages”, Hupkes Advocaten, Erişim 28 Haziran 2024, <https://www.hupkeslawyers.com/how-far-do-dutch-courts-go-in-enforcing-religious-divorces/>.

karılarına dini boşanma vermeyen kocalara hukuka aykırı eylemde buldukları gerekçesiyle²⁷ para cezası verilebilmekte ve hatta haklarında tutuklama emri çıkartılabilmektedir. Bu karar daha sonra bir mevzuatla pekiştirilmiştir. Evlilik yasasında yapılan değişiklikle hakimlere, taraflara evlilik bağlarıyla ilgili dini hükümlerin emirlerine uymalarını emretme yetkisi verilmiştir.²⁸ Mahkemenin dini hükümlere uymayı emretmesi esasında haham mahkemesine çıkma emridir. Kocaya dini mahkeme huzurunda iş birliği yapması aksi takdirde para cezasına çarptırılacağı belirtilmiştir.²⁹ Yahudi cemaati dini topluluk statüsünde olduğundan resmi yargıç, Yahudi kurallarını benimseyen kocaya dini mahkemeye çıkma emri verebilmektedir.

Hollanda Yüksek Mahkemesi sadece din özgürlüğünün değil, aynı zamanda feshedilemeyen dini bir evliliğe hapsedilen kadınların kişisel özgürlük haklarının da önemini kabul etmektedir. Bu kişisel özgürlük hakları sadece ulusal hukuk tarafından değil aynı zamanda uluslararası sözleşmeler tarafından da desteklenmektedir. Yüksek Mahkeme'nin bu kararı Hollanda'daki Yahudi toplumu tarafından farklı şekillerde karşılanmıştır. Bir yandan, karar evliliklerinde sıkışık kalmış Yahudi kadınlar için iyi bir çözüm olarak görülürken bir yandan da Yahudi hukukunun bu meseleyi kendi içerisinde çözmesi gerektiği görüşleri oluşmuştur. Ayrıca bu karar sadece Hollanda'da değil farklı ülkelerde yaşayan Yahudileri de bu ülkelerde benzer yasal seçenekler bulunmadığından memnun etmiş olacak ki ülke dışından Yahudilerden de yoğun talep görmüştür. Hollanda mahkemelerinin kararları uluslararası sözleşmeler uyarınca çoğu Avrupa ülkesinde ve diğer bazı ülkelerde tanınmaktadır. Amsterdam'daki haham mahkemesi de agunot davalarında uzmanlaşmıştır.³⁰

Diğer yandan başka ülke vatandaşları, Hollanda topraklarında uygulanması gereken bir hükmün talep edilmesi halinde Hollanda mahkemesi kendisini yetkili ilan edebilmektedir. Bu, Hollanda medeni usul hukukundan kaynaklanan benzersiz bir yetki kuralıdır. Bu yetki kuralının sonucunda, Hollanda mahkemesi, tarafların ikamet ettiği ülkenin mahkemesinin yanında yetkili olabilmektedir. Örneğin kadın İsrail'de, koca ise Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşarken Hollanda mahkemesi kendisini bu tür boşanma davaları için taraflardan talep gelmesi durumunda yetkili ilan etmiştir.³¹

27 Hupkes, "How far do Dutch courts go in enforcing religious divorces?".

28 In the Netherlands, Judges Can Lock up Jewish Man Who Refuse Divorce, Erişim 30 Haziran 2024, <https://eurojewcong.org/news/communities-news/the-netherlands/in-the-netherlands-judges-can-lock-up-jewish-men-who-refuse-divorce/>.

29 Hupkes, "How far do Dutch courts go in enforcing religious divorces?".

30 Hupkes, "How far do Dutch courts go in enforcing religious divorces?".

31 Hupkes, "How far do Dutch courts go in enforcing religious divorces?".

12 Ocak 2018’de Amsterdam mahkemesinde görülen Yahudi dini boşanması hakkındaki bir davada hem karı hem de koca Birleşik Krallık’ta yaşamasına rağmen kadın, Amsterdam hahamlık mahkemesindeki dini boşanmada işbirliği sağlamak amacıyla Hollanda mahkemesine başvurmuştur. Muhtemelen kadın kocasını Birleşik Krallık’ta dini bir boşanmaya zorlamayı başaramamıştı. Bu dava örneğinde de görüldüğü gibi Hollanda’da ikamet etmeyen Yahudi kocalar Hollanda mahkemesinden bir celp ile karşı karşıya kalabilmektedirler. Davete icabet etmemeleri ve Hollandalı bir avukat tutmamaları halinde daha sonra aleyhlerinde verilen Hollanda yargı kararıyla karşı karşıya kalabilme ve para cezası ödeme riski altındadırlar.³²

Başka bir örnek davada karısına ‘get’ vermeyi reddeden Yahudi bir kocaya Hollanda mahkemesi 30.000 dolar para cezası ödemesini hükme bağlamış, böylece koca ‘get’ vermeyi kabul edip karısını özgür bırakmıştır. Hollanda mahkemeleri İsrail dışında karılarını boşamayan Yahudi kocalara önemli para cezaları veren tek yargı sistemidir. Mahkemeler çok daha fazla para cezalarını ve 1982 emsaline bakarak tutuklama cezalarını bile hükme bağlayabilme hakkına sahiptir.³³

2.2. Hristiyanlık

Hollanda 7 piskoposluğa bölünmüş bir eyalet sistemine sahiptir.³⁴ Her piskoposluğun kendi mahkemesi (kerkelijke rechtbank) vardır ve piskopos ilk derece yargıç olarak görev yapar. Başka bir piskoposluğun kilise mahkemesi ikinci derece mahkemesinin rolünü yerine getirirken, Roma Apostolik Mahkemesi, Roma Katolik Kilisesi’nin en yüksek temyiz mahkemesini oluşturur. Bu mahkemeler dini konular, mülkiyet ve evlilikle ilgili anlaşmazlıklar üzerinde yetkiye sahiptirler.³⁵

Hollanda’daki Protestan Kilisesi en büyük Protestan topluluğunu oluşturmaktadır. Bu kilise, ülke genelinde çeşitli belediyelerden oluşmaktadır ve yönetim farklı seviyelerde gerçekleşmektedir. Genel sinod, kilise meselelerini kilise düzeyinde yönetir. Classis toplantıları sorunları bölgesel düzeyde düzenlerken, kilise konseyi ilgili belediyeyi denetler. Dini boşanmaları yönetmese de, iç meseleleri çözmek için ihtilaf çözme mekanizmaları mevcuttur.³⁶

Hristiyanlığın farklı mezhepleri olan Katoliklik ve Protestanlık boşanma konusuna

32 Hupkes, “How far do Dutch courts go in enforcing religious divorces?”.

33 Cnaan Liphshiz, “Dutch Judges can Sanction Jewish Men Who Refuse to Give Wives Religious Divorce”, Erişim 30 Haziran 2024, <https://www.timesofisrael.com/dutch-judges-can-sanction-jewish-men-who-refuse-to-give-wives-religious-divorce/>.

34 Rotterdam, Groningen, Breda, Roermond, ‘s-Hertogenbosch, Haarlem-Amsterdam ve Utrecht

35 Deogratias, *Trapped in a Religious Marriage*, 74.

36 Deogratias, *Trapped in a Religious Marriage*, 75.

da farklı yaklaşımlar geliştirmişlerdir. Katolik inancına göre evlilik yedi kutsal ayından birisidir. Bu nedenle geçerli bir neden olmadığında boşanma işlemi hoş karşılanmamaktadır. Katolik inancına göre bu geçerli nedenler şöyledir: zina, eşe veya çocuklara ciddi beden ve/veya ruhi zarar vermek, terk. Ayrıca medeni hukuka göre yapılan boşamalar dini olarak geçerli değildir. Bir çift resmi olarak boşansa bile kilise nazarında hala evli olarak kabul edilebilir. Kilise kanunlarına göre boşanmamış çiftler başka bir evlilik veya zina gibi suçları işlerse kilise tarafından bu kişilere çeşitli disiplin cezaları uygulanabilir. Katolik inancında evlilik çözülmez bir bağ olarak görüldüğünden boşanmak ya imkansız ya da çok zor şartlarda mümkündür. Resmi mahkemede gerçekleştirilen boşanmadan sonra tarafların kiliseye gelip evliliğin iptali 'annulment' belgesi almaları gerekmektedir. Protestan kiliselerine göre ise resmi boşanma dini nikahı da etkiler. Protestanlığın reformist bir bakış açısıyla doğmuş olması bu karara varmalarında etkili olduğu söylenebilir. Protestanlara göre evlilik işleri devletin kontrolü altında uygulanması, kilise tarafından da tanınması gereken işlemlerdir. Katolikliğin aksine Protestanlıkta boşanma mümkün bir işlem olmasına rağmen yine de uzlaşma ve nasihat ilk olarak uygulanan yöntemlerdir.³⁷

3- Hollanda'da İslam Aile Hukuku

3.1. Hollanda'da Müslümanlar

Toplam nüfusunun yaklaşık bir milyonu Müslüman³⁸ olan Hollanda'nın İslam ile olan tanışıklığı sömürdüğü topraklarla başlamaktadır. Afrika kıtasının belirli bölgeleri, Uzakdoğu Asya, Hindistan, Endonezya, Surinam bu topraklardan bir kısmıdır. Sömürgeci dönemden sonra ülke topraklarına giren ilk Müslümanlar Endonezya ve Surinam asıllı Müslümanlardır. İlk cami 1947 yılından beri ülkeye yerleşmekte olan Hindistan asıllı Şii Ahmediye³⁹ hareketi tarafından 1955 tarihinde Lahey (Den Haag) şehrinde açılmıştır. 1960 yılında Hollanda da dâhil olmak üzere tüm Avrupa'ya büyük bir işçi göçü başlamıştır. Bu göçler sırasında ülkeye giren en büyük Müslüman grup Türkler ve Faslılar olmuştur. Müslümanlar ülkeye giriş yapmalarından itibaren özellikle ilk çeyrek asırda sosyal hayata çok fazla müdâhil olamamışlardır. 90'lı yıllarda Müslümanlar daha fazla toplum içinde görünür olmaya başlamıştır. Müslüman ailelerin çocukları eğitimlerini tamamlayıp çeşitli mevkilerde göreve gelmeye başlamıştır.⁴⁰

37 Deogratias, *Trapped in a Religious Marriage*, 42-44.

38 Bu Müslüman nüfusun 13.000'i Hollanda asıllıdır.

39 Bu grup, Hz. Muhammed'in son peygamber olduğu inancını reddetmiş, 19.yy'da yaşamış olan Mirza Ghulam Ahmed'in peygamber olduğu iddiasını savunmuşlardır. Pakistan Ulusal Meclisi bu topluluğun Müslüman olarak yasal statüsünü reddetmek için anayasasını değiştirmiştir. Shayan Rajani, "Protest For The Prophet: The Production and Performance of the Anti- Ahmedi Movement" (Boston: Tufts University, Department of History, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 3.

40 Cevdet Keskin, "Hollanda'da İslam ve Müslümanlar", *Diyanet Aylık Dergi* 314 (2017), 52-54.

Hollanda’da Yahudi ve Hristiyanlar resmi olarak tanınan ve aktif dini örgütlenmeye sahiptir. Ancak yalnızca İslam dininin örgütlenmesi tüzel kişilik olarak tanınmamaktadır.⁴¹ Bu nedenle Hollandalı Müslümanlar anlaşmazlıklarını aile, arkadaş, imam gibi resmi olmayan otoritelerle çözmeye çalışmaktadır.⁴² Hollanda’da Müslüman kadınların dini boşanma işlemleri için resmi başvuru yapabilecekleri özel bir kurumun bulunmaması, çeşitli nedenlere dayanmaktadır. Bu nedenler, yasal, toplumsal ve tarihsel faktörlerin birleşiminden kaynaklanmaktadır:

1. Yasal Çerçeve ve Laiklik: Hollanda, laik bir devlet olarak, din ve devlet işlerini birbirinden ayrı tutar. Bu, devletin dini boşanma işlemlerine müdahale etmemesi anlamına gelir. Medeni hukuk çerçevesinde boşanma işlemleri yürütülürken, dini boşanma işlemleri dini topluluklar tarafından yönetilir. Yahudi ve Hristiyanların bu bağlamda dini boşanmayı sağlayacak tahkim kurulları bulunmaktadır. Ancak Müslümanlara bu hak tanınmamıştır.

2. Toplumsal ve Tarihsel Faktörler: Yahudi ve Hristiyan topluluklar, tarihsel olarak Hollanda’da daha uzun süredir bulunmaktadır ve bu topluluklar zamanla kendi dini boşanma işlemlerini yürütebilecek resmi mekanizmalar geliştirmişlerdir. Müslüman topluluklar ise, görece daha yeni göçmen topluluklar olduğundan, henüz benzer resmi mekanizmalar geliştirilmemiştir.

3. Sivil Toplumun Rolü: Hollanda’da, Müslüman kadınların dini boşanma işlemleri için resmi kurumların eksikliğini doldurmak üzere, STK’lar önemli bir rol oynamaktadır. Bu kuruluşlar, kadınlara dini ve hukuki danışmanlık sağlayarak, sorunlarını çözmelerine yardımcı olmaktadır. Bu tür sivil toplum kuruluşlarının dini boşanma sürecinde aktif rol almaya çalışması resmi bir tahkim kuruluna olan ihtiyacı bir nebze de olsa gidermiştir.

3.2. Tahkim Kurulu Olarak Şeriat Mahkemeleri Modeli Hollanda’da Uygulanabilir mi?

Avrupa çeşitli ülkelerden yoğun göçler almış bir bölgedir. Müslüman ülkelerden de Avrupa’ya yoğun göçler gerçekleşmiştir. Halihazırda artık Hollandalı Türkler, Hollandalı Araplar, Hollandalı Afrikalılardan bahsetmek mümkündür. Göçler sosyal yapıda önemli değişiklikler meydana getirmiştir. “Öteki” ile birlikte yaşama tecrübesi hayatı birçok yönden değiştirmiştir. Sosyal yapıdaki bu çoğulcu toplum yapısı hukukun da zorunlu olarak dönüşmesini gerektirmektedir. İngiltere bunu başaran ülkelerin başını çekmektedir. Şimdilik herhangi bir Avrupa ülkesinde benzer bir uygulama olmamasına rağmen yakın gelecekte bunun olması kuvvetle muhtemeldir.

41 Deogratias, *Trapped in a Religious Marriage*, 79.

42 Deogratias, *Trapped in a Religious Marriage*, 77.

Hollanda da bu ülkelerden birisidir. Toplumun şeriate dair çekincelerinden dolayı uygulama söz konusu olmasa da çeşitli aile hukuku davalarında İslam aile hukukunun tanındığı veya kadının mağduriyetinin önlenmesi için pratikte dikkate alındığı görülmektedir.

Aile hukuku kültürel ve dini kökler ile yakından ilişkili bir hukuk alanı olduğundan bazı Avrupa devletleri İslam hukukunu dikkate alma yönünde tavır sergilemektedir. Kültürel ve dini kimlik hakkı Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)'nde uluslararası hukukun öngördüğü temel haklardandır. Bu haklar çerçevesinde İslam hukukunun Avrupa hukuk sistemlerinde uygulanma tartışması gün yüzüne çıkmaktadır. Hollanda laik hukuku benimseyen ülkelerdendir. Hollanda her etnik köken için ayrı bir hukuk sistemi yerine vatandaşı olan herkes için aynı hukuk sistemi üzerinde ısrar etmektedir.⁴³ Anayasa'da “*din, inanç, siyasi görüş, ırk veya cinsiyet temelinde veya başka herhangi bir gerekçeyle ayrımcılığa izin verilmeyeceği*” açık bir şekilde belirtilmiştir. Dini anlaşmalar kapsamında değerlendirilecek olan dini nikâh uygulamaları da kişisel alana girdiğinden devletin müdâhil olduğu bir alan değildir. Ancak kadın haklarının korunması çerçevesinde Hollanda'nın tanıdığı bir resmi nikâh gerçekleşmeden önce dini nikâh yapılması suç sayılmıştır. Hollanda medeni kanununa göre din görevlilerinin dini nikâhı ancak resmi nikâh gerçekleştikten sonra yapabileceği karara bağlanmıştır.⁴⁴ Resmi olarak dini nikâh bir anlam ifade etmediğinden dolayı mahkemelerin de Müslüman evliliğini feshetme konusunda yasal bir yetkisi yoktur.⁴⁵

Bu durumda kadınların pek çok yönden mağduriyetleri oluşmaktadır. Çünkü İslam aile hukuku yasalarına göre Müslüman kadın evliliğini sonlandırmak istediğinde kocası iş birliği yapmazsa dışarıdan müdahaleye ihtiyacı vardır. Bu dışarıdan müdahale olmadığında kadınlar evlilik bağından kurtulamamaktadır. Çünkü erkek boşanmayı gerçekleştirmediği sürece hem İslam hukukuna göre hem de Müslüman toplum nazarında o kişiler evli olarak görülmektedir. Hollanda'da bu kadınların durumunu ön plana çıkaran sivil toplum kuruluşu Apna Haq Rotterdam'da İngiltere şeriat mahkemelerine bağlı olarak kurulmuştur. Şeriat mahkemeleri ile çalışmalarındaki amacın evliliklerin içine hapsedilmiş Müslüman kadınların haklarını savunmak olarak açıklamışlardır. Hollanda'da faaliyet gösteren diğer stk'lara dair detaylı bilgiyi ilgili bölümde vereceğiz.

43 Eefje De Kroon, “Islamic Law, Secular Law, and Societal Norms: The Recognition of Islamic Legal Practices in them Netherlands and the Protection of Muslim Women's Human Rights”, *Journal of Muslim Minority Affairs* 36/2 (2016), 154.

44 Civil Code, Article 63, Book 1

45 De Kroon, “Islamic Law, Secular Law, and Societal Norms”, 158.

Hollanda’da yabancı uyrukluların aile anlaşmazlıklarında iki tür yargılama yetkisi söz konusudur. Birincisi ‘milliyet temelli yargı yetkisi’dir.⁴⁶ Buna göre Almanya, Fransa, İspanya, gibi Avrupa ülkelerinde yaşayan birçok göçmen buna Hollanda’da dâhildir aile hukukuna dair uyuşmazlıklarında (vatandaşlık bağı ile bağlı oldukları) ülkelerinin hukuku ile yargılanmayı seçebilmektedir. Buna göre örneğin Lübnan asıllı bir çift Hollanda’da boşanmak istediğinde Lübnan boşanma yasasını uygulama hakları varken yine Ürdün asıllı bir çift evlenmek istediklerinde ülkelerindeki evlenme şartlarını taşıyor olmaları gerekmektedir. Hollanda’da uygulanan ikinci yargı seçeneği ise ‘ikametgah temelinde geçerli yasa’dır. Buna göre kişinin sahip olduğu vatandaşlık bağı fark etmeksizin yerleşik olduğu ülkenin kanunlarına tabidir. Bu kuralı uygulayan diğer ülkeler de İngiltere ve İsviçre’dir.⁴⁷

İngiltere’de Müslüman Tahkim kurulu tarafından alınan bir karar resmi mahkemeler tarafından uygulanabilirken, Hollanda’da bu sistem aynı şekilde işlememektedir. Hollanda’da, şeriata dayalı uyuşmazlık çözümü uygulaması tahkim statüsüne sahip değildir, çünkü Hollanda hukuku, katılımcıların uyuşmazlık çözümüne tabi olduğunu belirttiği aile hukuku konuları için tahkime izin vermemektedir. Bu uyuşmazlıklarda bir uzman, alim veya imam⁴⁸, ilgili herkes için kabul edilebilir ve yürürlükteki yasalara uygun bir çözüme ulaşmaya çalışır.⁴⁹ Ancak bu çözümlerin resmi bir bağlayıcılığı veya yaptırımını yoktur.⁵⁰ Bu resmi olmayan otoriteler yanında Hollanda’lı Müslümanların uyuşmazlık çözümü için kullandığı alternatif yöntemleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Müslüman STK’lar ve Danışma Merkezleri: Hollanda’da birçok Müslüman sivil toplum kuruluşu (STK) ve danışma merkezi, kadınların İslam hukuku ve medeni hukuk arasındaki bu tür uyumsuzlukları aşmalarına destek olmaktadır. Bu kuruluşlar, kadınlara yasal ve dini danışmanlık sağlayarak, sorunlarını çözmelerine yardımcı olur. Örneğin, “Femmes for Freedom” gibi STK’lar, özellikle kadınların bu tür sorunlarla başa çıkmalarına destek verir.

46 Yabancı Boşanmanın Tanınması Hollanda İhtilaf Yasasına göre şu şekilde olmaktadır: tarafların ortak bir ulusal hukuku varsa, bu kanun uygulanacaktır; ortak ulusal hukuka sahip değillerse, müşterek mutad meskenlerinin hukuku uygulanır; müşterek mutad meskeni yoksa Hollanda hukuku uygulanacaktır. Her iki taraf da Hollanda vatandaşıysa, ikametgahlarının Hollanda’da veya yurtdışında olduğuna bakılmaksızın her zaman Hollanda’da yetkili bir mahkeme bulurlar.

47 Andrea Büchler, “Islamic Family Law in Europe? From Dichotomies to Discourse or: Beyond Cultural and Religious Identity in Family Law”, *International Journal of Law in Context* 8/2 (2012), 198.

48 Investigation: No Sharia Courts in the Netherlands, Erişim 15 Haziran 2024, <https://www.government.nl/latest/news/2010/04/23/investigation-no-sharia-courts-in-the-netherlands>.

49 L. G. H. Bakker, *Sharia in the Netherlands a Study of Islamic Counselling and Conflict Resolution Among Muslims in the Netherlands* (Adalet Bakanlığı Araştırma ve Dokümantasyon Merkezi (Wetenschappelijk Onderzoeken Documentatie Centrum (WODC), 2009), 6.

50 Deogratias, *Trapped in a Religious Marriage*, 87.

2. Müftülük ve İmamlarla Görüşme: Kadınlar, yerel müftülükler veya camilerdeki imamlarla görüşerek, dini boşanma (talak) işlemlerini hızlandırabilirler. İmamlar, kocanın talak vermeyi reddetmesi durumunda, kadının dini boşanmasını gerçekleştirmek için devreye girebilirler.

3. Mahkemeler ve Hukuki Destek: Hollanda'daki medeni hukuk sistemi, kadının medeni boşanma talebini kabul eder ve bu süreçte kadınlara hukuki destek sağlar. Medeni boşanma gerçekleştirildikten sonra, bazı kadınlar dini boşanmayı sağlamak için dini liderlerle veya STK'larla iş birliği yaparlar.

4. Toplumsal Farkındalık ve Eğitim: Kadın hakları savunucuları ve STK'lar, toplumsal farkındalığı artırarak ve eğitim programları düzenleyerek, kadınların haklarını ve bu hakları nasıl savunabileceklerini öğrenmelerini sağlarlar.

Uyuşmazlık çözümü için kullanılan bu yöntemleri daha detaylı anlatmak gerekirse, bunlardan ilki STK'lardır. Müslüman kadınları desteklemek amacıyla çeşitli STK'lar kurulmuştur. Bu STK'lar, kadınların haklarını koruma ve sorunlarını çözüme konusunda önemli rol oynamaktadır. Bu kuruluşlar hem dini hem de medeni hukuk çerçevesinde çeşitli çözümler sunarak, kadınların yaşamlarını kolaylaştırmaya çalışırlar. Hollanda'da bulunan bazı STK'lar ve sağladıkları çözümler şunlardır:

1. Femmes for Freedom: Bu kuruluş evlilik içerisinde sıkışık kalmış kadınlara hukuki danışmanlık ve destek sağlar. İmamlar ve dini liderlerle iş birliği yaparak, kadının dini boşanma sürecini hızlandırır. Kadınların haklarını anlamalarını ve savunmalarını sağlamak amacıyla eğitim programları ve atölye çalışmaları düzenler.

2. Muslim Advisory Council (MARUF): Kadınlara hem dini hem de medeni konularda danışmanlık hizmetleri sunar. Toplumsal farkındalığı artırarak, kadınların karşılaştığı sorunları kamuoyuna taşır ve çözüm önerileri geliştirir.

3. Stichting Platform Islamitische Organisaties Rijnmond (SPIOR): Kadınlara hukuki ve sosyal destek sağlar. Bu destek, kadınların boşanma süreçlerini yönetmelerine ve gerekli desteği almalarına yardımcı olur. Dini liderlerle iş birliği yaparak, kadınların dini boşanma işlemlerini tamamlamalarına yardımcı olur.

4. Stichting Al Nisa: Müslüman kadınların haklarını savunan ve onlara destek sağlayan bir kuruluştur. Kadınların boşanma gibi sorunlarla başa çıkmalarına yardımcı olur. Kadınların haklarını öğrenmeleri ve savunmaları için eğitim programları ve bilinçlendirme çalışmaları yürütür.

5. Apna Haq: Aynı şekilde Müslüman kadınların talak konusundaki sorunlarına çözüm bulmak amacıyla danışmanlık ve destek, hukuki yardım, eğitim ve farkındalık

çalışmaları, arabuluculuk ve tahkim uygulamaları yapmaktadır.

Boşanma meselesinde bir diğer uyuşmazlık çözüm metodu müftülük ve imamlarla görüşmedir. Bu yöntem de sıklıkla uygulanmaktadır. Özellikle cami ve imamı bulunan şehirlerde bir anlaşmazlık durumunda taraflar direkt olarak bölgenin imamıyla görüşme sağlayıp çözüm üretilmesini istemektedirler. Ancak İslam aile hukukunda kocaya zorla talak verdirilme gibi bir uygulama söz konusu olmadığından ya kadının belli bir bedel ödeyerek(muhalaa) nikah bağından kurtulması sağlanmakta ya da mesele kocanın inat etmesi durumunda çözümsüz hale gelmektedir.

Uyuşmazlık çözümünde başvurulacak bir diğer yöntem ise Hollanda yasalarını ve mahkemelerini kullanmaktır. Evlilik içerisine hapsedilmiş kadınlar Hollanda yasalarında var olan kişisel özgürlük, din özgürlüğü ve haksız uygulama kavramlarıyla haklarını savunma yoluna gidebilir. Bu temeller üzerinden hareket ederek davasını güçlendirip kocasına karşı kazanabilir. Bunun haricinde Hollanda’da özellikle aile hukuku alanında anlaşmazlıklarda İslam hukuku Uluslararası özel hukuk(PIL⁵¹) yoluyla uygulanmaktadır. PIL’e göre insanların vatandaşlık bağı ile bağlı olduğu ülkenin yasaları o kişi hangi ülkeye giderse gitsin geçerlidir. WCE(Conflict of Divorce Law) talakta erkeğin tek taraflı beyanının geçerli olması için üç şart ileri sürmüştür: Bu beyan kocanın tabi olduğu kanunlara uygun olmalıdır, coğrafi olarak beyanın telaffuz edildiği yerde ifade geçerli olmalı ve eş boşanmaya rıza göstermiş olmalıdır. Bu kural gereğince Hollanda’da kadın kabul etmediği sürece erkeğin tek taraflı talak beyanı herhangi bir hukuki sonuç doğurmamaktadır. Hollanda yüksek mahkemesi talak kullanımının kadın erkek eşitliği ilkesine aykırı olduğunu kabul etmiştir.⁵²

Bu uygulama esasında İngiltere örneğinde olduğu gibi şeriat mahkemeleri yolunu da açabilecekken bu fikir hem halk hem de politikacılar tarafından Hollanda’nın temel değerleriyle uyumsuz olduğu gerekçesiyle⁵³ eleştiriye tabi tutulmuştur. Politikacılar şeriatın Hollanda mahkemelerinde özel uluslararası hukuk adı altında babalık, talak, evlilik ve mülkiyet gibi azınlık ailelere ilişkin davalarda uygulanmasını önlemek için yasaların değiştirilmesi çağrısında bulunmuşlardır. Zira onlara göre şeriat geri kalmış ve kadınlar için dezavantaj oluşturan bir hukuk sistemidir.⁵⁴ Ayrıca Hollanda’da 2009 yılında adalet bakanlığının hazırladığı bir raporda araştırma grubundaki Müslüman katılımcılar şeriatın Hollanda’da resmi bir

51 Private International Law

52 De Kroon, “Islamic Law, Secular Law, and Societal Norms”, 159-160.

53 Deogratias, *Trapped in a Religious Marriage*, 71-72.

54 Iris Sportel, “Who’s Afraid of Islamic Family Law? Dealing with Shari’a-based Family Law Systems in the Netherlands”, *Religion&Gender* 7/1 (2017), 53.

sıfatla uygulanmasına yönelik somut bir istek ifade etmemişlerdir, zira katılımcıların önemli buldukları şeriat kurallarının birçoğu Hollanda hukuku içerisinde zaten uygulanabilmektedir. Dahası, katılımcıların çoğunluğu şeriatın Müslümanların yaşadıkları yerde yürürlükte olan yasalara uymaları gerektiğini ya da bunun aşılabilir sorunlar yaratması halinde ülkeyi terk etmelerini emrettiğini savunmuştur. Bununla birlikte katılımcılar Hollanda'da şeriatın normatif ve düzenleyici bir rolü olduğunu düşünmektedir. Bazı katılımcılar, hükümetin şeriatın sunduğu fırsatları kullanmayarak, örneğin Hollanda yasalarına göre kocalarından boşanan Müslüman kadınların konumunu şeriata göre boşanmayı da düzenleyerek korumak gibi bir fırsatı kaçırdığını düşünmektedir. Hollanda'daki Müslümanlar, Müslüman nüfusun etnik ve dini açıdan bölünmüş olması ve Hollanda'daki tüm Müslümanların ulusal düzeyde temsilci olarak kabul edebileceği kişilerin bulunmasının son derece sorunlu olması nedeniyle, resmi bir ulusal şeriat kurumunun kurulmasını tek bir ağızdan savunmamaktadır.⁵⁵

Hollanda'da Şeriat mahkemelerinin kurulmasının önündeki bir diğer engel bu mahkemelere izin vermenin paralel toplum ortaya çıkarıp Müslümanları Hollanda toplumuna entegre etmede zorluk çıkaracağı endişesidir.⁵⁶ Femmes for Freedom isimli sivil toplum örgütü liderliğinde küçük bir Müslüman Hollandalı kadın grubu İngiltere'de olana benzer bir şeriat konseyinin varlığını Hollanda'da istemediklerini açıkça belirtmiştir. Gerekçeleri ise Müslüman erkeklerin İslami kuralları kendi çıkarları doğrultusunda kullanıp kadınların hak ve özgürlüklerinin daha fazla ellerinden alınacağı iddiasıydı. Ayrıca şeriat konseylerine karşı geliştirilen bir başka gerekçe ise Hollanda mahkemelerinin Müslüman kadınların sorunlarıyla ilgilenmeleri ve çözmeye çalışmalarıdır. Öyle anlaşılmaktadır ki toplumda Hollanda mahkemelerine yeterince güven söz konusudur. Mahkemelerin çözmeye çalıştıkları bu dini evlilik meselesini yasal bir zemine oturtmak isteyen Femmes for Freedom grubu milletvekillerinden dini bir evliliği doğrudan feshetme yetkisini mahkemelere veren yasa tasarısını önermelerini teklif etmiştir. Ancak bu teklif reddedilmiştir. Bu girişim başarılı olmasa da 2013 yılında ceza kanununda yapılan değişiklik kocanın boşanma vermeme durumunu da kapsayacak şekilde genişletilmiş ve kadınları zorla evliliğe hapseden bu durum için kocaya dokuz aya kadar hapis ve para cezası öngörülmüştür. Devlet şeriat konseyleri kurmak yerine ceza kanununu değiştirmiş ve haksız uygulama kapsamında talak vermeyen kocanın karşısında Müslüman kadının haklarını güvence altına almıştır.

Bu gayriresmi uygulamalarla çözümsüzlüğe itilen ve gerekli olduğu halde bir türlü uygulamaya sokulamayan Müslüman tahkim kuruluşlarının eksikliği Hollanda'da

55 Bakker, Sharia in the Netherlands, 3.

56 Maurits Berger, "Responding to sharia in the Netherlands", Can. J. of Netherlandic Studies 33/2 (2012-2013), 143.

yaşayan Müslümanlar için problem teşkil etmeye devam etmektedir. Diğer dinlere verilen bir hak olan resmi bir arabuluculuk ve tahkim kurumu Müslümanlar için aşırılık olarak görüldüğünden bu hak tanınmamıştır. Çeşitli bahaneler öne sürülerek diğer din gruplarına verilen tahkim hakkının⁵⁷ Müslümanlara verilmemesi eşitlik ilkesine aykırı bir uygulamadır. Müslümanlar yukarıda zikredilen stk, imamla görüşme, hukuki yol gibi tüm yollara müracaat edebilir ancak nihai kararda Hollanda boşanma yasalarına tabi olmak zorundadır.⁵⁸ 1997 yılında Dublin merkezli Avrupa Fetva ve Araştırma Konseyi probleme başka bir çözüm getirmiştir. Bu konseye göre evliliğini yaşadığı ülkenin kendi kanunlarınca yapan bir Müslümanın boşanma gerçekleşirken de bu ülkenin kanunlarına uyması zorunludur. Evlilik sözleşmesi o ülkenin kanunlarına göre düzenlenirken yasalar kabul edildiğinden zımnen boşanma sırasında hâkimin kararına uyulma sonucu da kabul edilmiş olur.⁵⁹ Ancak bu çözüme de esasen İslam hukukuna uygun bir çözüm denemez. Kocanın burada mahkemenin boşamasını tanımıyorum deme ve yine kadını evliliğe hapsederek zulmetme imkanı vardır.

3.3. Örnek Davalar

Roma Katolik Kilisesi'nin Kanonik hukuku uygulayan piskoposluk mahkemeleri, Birleşik Protestan Kilisesi'nin Kilise Konseyleri(kenkenraden), Hollanda İsrail sinagogunun (Nederlands İsraelitische Kerk) Haham mahkemeleri (Beth Din) bu din mensupları arasında çıkan anlaşmazlıkların çözümü için tahkim uygulaması yapmaktadır.⁶⁰

Hollandalı Hristiyan ve Yahudiler boşanma sırasında bir Katolik mahkemesine veya Beit Din mahkemesine başvurabilirken Hollandalı Müslüman bireylerin böyle bir kurumsallaşmış mekanizmaları bulunmamaktadır. Yukarıda da zikrettiğimiz gibi İslami bir boşanma elde etmek isteyen çift ya toplumda bulunan kanaat önderlerine ya da imamlara müracaat ederek bu sorunlarını çözebilir veya menşe ülkelerindeki hukuku kullanarak Hollanda mahkemelerinde sorunun çözüme kavuşturulmasını isteyebilir. Yapılan araştırmalara göre Hollanda'da azınlık statüsünde olan Müslüman çiftler, arabulucuk-sulh yoluna başvurmak için genellikle ülkelerine bağlı bir imamdan dini boşanma elde etmelerine yardımcı olmasını istemektedir. İmamlar öncelikle uzlaştırma- sulh yolunu denemekte bu süreç başarısızlıkla sonuçlandığında

57 De Kroon, "Islamic Law, Secular Law, and Societal Norms", 174-176.

58 Maurits Berger, "Sharia Law in Canada- Also Possible in the Netherlands?", *Crossing Borders Essays in European and Private International Law* (2006), 182.

59 Esther Van Eijk, "Khul' Divorce in the Netherlands: Dutch Muslim Women Seeking Religious Divorce", *Islamic Law and Society* 26 (2019), 45.

60 Berger, "Responding to sharia in the Netherlands", 136.

ilgili boşanma prosedürünü öğrenmeleri için menşe ülkelerin konsolosluklarına ve avukatlara yönlendirmektedirler.⁶¹

Hollanda'da dini evlilikler resmi olarak tanınmasa da mahkemelerin karşısına talak ile ilgili davalar daha sık gelmeye başlamıştır. Hollanda mahkemeleri kadın hakları ve haksız uygulama bağlamında kadınların evliliklerinin askıda kalmasını değil, onları o bağdan kurtarma yönünde bir tavır sergilemişlerdir. Bu görüşe meyletmek bir noktada dini nikâhı tanımak anlamına gelmektedir.⁶²

Hollanda'da imamlar, aile ve arkadaş yoluyla çözülen ihtilaflara dair kayıtlar olmadığından o tür arabuluculuk örneklerine burada yer veremiyoruz. Hollanda mahkemelerinde Müslümanların aile hukuku ile ilgili görülen davalarından bazı örneklerle aşağıda yer vereceğiz.

2007'de Mısırlı bir erkek ve Hollandalı bir kadın arasında boşanma davası mahkemeye intikal etmiştir. Bu davada mahkeme tarafından erkeğin daha önce Mısır'da yaptığı ve talak vererek bitirdiği evliliğinin resmi olarak bittiğinin de kanıtlanması istendi. Adam Mısır'da yaşayan eski karısından verilen talaka razı olduğunu gösterir bir belge talep etti ve bu belgeyi mahkemeye sundu. Ancak mahkeme talak ile evliliğin bitmesini tanımadı ve adamın hâlâ Mısırlı karısıyla evli olduğunu hükme bağladı. Çok eşliliğin ülkede yasak olmasından dolayı da Hollandalı karısından ayrılmasına hükmetti. Mısırlı adam evlilik dolayısıyla elde ettiği Hollanda vatandaşlığını da bu hüküm neticesinde kaybetmiştir.⁶³ Bu davada görüldüğü üzere Hollanda mahkemesi, İslam hukukuna dayalı talakla boşanmayı kendi hukuk sistemi içerisinde geçerli saymamış ve bu sebeple adamın mevcut evliliğini geçersiz kabul etmiştir.

Somali'de yapılan bir evlilik Hollanda'da boşanma ile sonuçlandığında kadın Hollanda yasalarının uygulanmasını talep ederken koca Somali yasalarını yani İslam hukukunun uygulanmasını istemiştir. Yüksek mahkeme çiftin gerçek toplumsal bağının Somali ile olduğunu ve İslam hukukunun uygulanması gerektiğine karar vermiştir. Kadının talep ettiği şekilde Hollanda hukuku uygulanmasa da kadının hakları güvence altına alınmıştır.⁶⁴ Bu durum, Hollanda mahkemelerinin belirli durumlarda vatandaşlık bağını, fiili olarak daha yakın oldukları ve muhtemelen daha fazla yaşadıkları Somali ülkesi hukuku ve kültürünü dikkate alarak karar verdiğini göstermektedir. Böylece zaman zaman İslam hukukuna göre de karar

61 Eijk, "Khul' Divorce in the Netherlands", 47.

62 De Kroon, "Islamic Law, Secular Law, and Societal Norms", 154.

63 Sportel, "Who's Afraid of Islamic Family Law?", 65.

64 De Kroon, "Islamic Law, Secular Law, and Societal Norms", 160.

verebildiğini, ancak aynı zamanda Hollanda hukukuna göre bireylerin haklarını koruma sorumluluğunu da gözettiğini göstermektedir.

Pakistan asıllı Hollanda vatandaşı olan bir kadın Pakistanlı bir adamla 2002 yılında medeni nikâh, 2005 yılında da dini nikâh yapmıştı. 2010 yılında kocasından talak alabilmek için Rotterdam aile mahkemesine başvurmuştur. Koca açıkça talak vermeyeceğini belirttiğinde kadın haksız uygulama kapsamı dâhilinde bir dava açmıştır. Mahkeme kocanın talak vermemesini haksız uygulama olarak nitelemiştir. Koca ise savunmasında bu nikâhın dini değil Pakistan yasalarına göre resmi olduğunu Hollanda’da da resmi olarak tanınması gerektiğini savunmuştur. Mahkeme yine de dini olarak talak vermesi gerektiğine hükmetmiş ve adama uygunsuzluk bağlamında ceza vermiştir.⁶⁵ Görüldüğü gibi Hollanda mahkemesi kocaya talak vermesi için en azından nasihatte bulunma ve ceza verme yoluyla İslam hukukunu tanıma yönünde bir tavır sergilemiştir.

Başka bir davada da mahkeme Müslüman Hollandalı bir kadının İslami bir boşanma hakkı elde etmek için bir İslam ülkesine gitmesine gerek olmadığına karar vermiştir. 2014’de Lahey Aile mahkemesi Hollandalı Lübnanlı bir adama, özel yaşam ve hareket özgürlüğünü kısıtladığı için karısına dini boşanma vermesini emretmiştir.⁶⁶ Mahkemeler talak vermeyi emrederek hem kadını içine hapsediği evlilik esaretinden kurtarmaya çalışmış hem de İslam hukukunu asgari düzeyde de olsa tanımıştır.

2013 yılında olan bir davada kadın mut’a evliliğinden dolayı 4350 euro muta bedeli talep etmiştir. Koca ise bu evliliğin Hollanda yasalarına ve ahlaka aykırı olduğu gerekçesiyle bu talebin dikkate alınmaması gerektiğini savunmuştur. Yüksek mahkeme kocanın bu iddiasını reddedip bu mut’a nikâhını geçerli ve yasal bir sözleşme olarak kabul edip kadına bu bedelin ödenmesine hükmetmiştir. Bu karar din özgürlüğü kapsamında değil kadın lehine olan mali kaygılardan ötürü verilmiştir.⁶⁷ Sebep ne olursa olsun İslam hukukunda var olan nikah ve talak çeşitlerinin tanınması toplumsal gerçeklikten yüz çevrilemeyeceğinin bir göstergesidir.

2014 yılında gerçekleşen bir boşanma davasında da kadın sivil boşanma gerçekleştikten sonra mahkemenin kocasını talak vermeye zorlamasını talep etti. Kocasını ise talak ile değil muhâlea yoluyla boşanmak istediğini belirtti. Hollanda mahkemeleri laik hukuk bakış açısıyla talak ve muhâlea arasında bir fark görmediğinden dini boşanmanın nasıl gerçekleştiğinin bir önemi olmadığı sonucuna vararak kadının talebini reddetti. Kararda kocanın karısını muhâlea

65 De Kroon, “Islamic Law, Secular Law, and Societal Norms”, 163.

66 De Kroon, “Islamic Law, Secular Law, and Societal Norms, 163.

67 De Kroon, “Islamic Law, Secular Law, and Societal Norms, 164.

yoluyla boşayacağı bu nedenle kocaya herhangi bir uyum cezasının verilmeyeceği hükme bağlanmıştır.⁶⁸ Mahkeme nihai noktada muhâlea ve talak arasında bir fark gözetmezken kadının çıkarlarının korunması gereği adamı dini olarak boşama yapmaya zorlamaktadır. İki boşanma türü arasında sonuç bakımından bir fark olmasa da kadını maddi olarak külfet altında bırakan muhâlea yolu kocanın talak vermekte direktmesi nedeniyle koca tarafından bir alternatif olarak sunulmuştur. Mahkeme de dini boşanma gerçekleşikten sonra nasıl olduğunun bir önemi olmadığını düşündüğü için bu sonuca varmıştır.

Sonuç

Bu makalede, Hollanda'da Müslümanların aile hukukuna dair tahkim düzenlemelerinden dışlanmasının sebepleri ve sonuçları incelenmiştir. Yahudi ve Hristiyan toplumlarına tanınan tahkim hakkının Müslümanlara verilmemesi, dini özgürlüklerin eşit şekilde uygulanması açısından önemli bir sorun teşkil etmektedir. Müslümanlar, bu boşluğu doldurmak için alternatif yöntemlere başvurmak zorunda kalmışlardır. İmamların rehberliği, Hollanda hukuk sisteminin kullanımı ve sivil toplum kuruluşlarının çalışmaları, Müslümanların hukuki sorunlarına çözüm arayışında başvurdukları yöntemler arasında yer almaktadır.

Müslümanların İngiltere'de var olduğu gibi tahkim hakkına sahip olmaması, onların ailevi anlaşmazlıklarını kendi dini ve kültürel bağlamlarında çözmelerini zorlaştırmaktadır. Bu durum, hukuki süreçlerin uzamasına ve sosyal uyumsuzluklara yol açabilir. Müslüman toplumu için dini tahkimin önemini ve gerekliliğini göz önünde bulundurarak, Hollanda hükümeti ve yasama organları tarafından bazı çözüm önerileri değerlendirilebilir:

1. Yasal Düzenlemeler: Müslümanlara da Yahudi ve Hristiyanlara tanınan tahkim hakkının tanınması, dini özgürlüklerin eşit şekilde uygulanmasını sağlayacaktır. Bu, yasaların yeniden gözden geçirilmesi ve tahkim düzenlemelerinde değişiklik yapılmasıyla mümkün olabilir.

2. Dini Temsilcilerle İşbirliği: Hollanda hükümeti, Müslüman toplumu temsil eden dini liderler ve örgütlerle işbirliği yaparak, dini tahkimin uygulanmasına yönelik ortak bir çerçeve oluşturabilir. Bu çerçeve, hem İslam hukukuna uygun olmalı hem de Hollanda hukuk sistemiyle uyumlu hale getirilmelidir.

3. Eğitim ve Bilgilendirme: Hem Müslüman toplumu hem de genel kamuoyu, dini tahkimin ne olduğu, nasıl işlediği ve hukuki bağlayıcılığı hakkında bilgilendirilmelidir. Bu, yanlış anlaşılmanın ve önyargıların önlenmesine yardımcı olabilir.

68 De Kroon, "Islamic Law, Secular Law, and Societal Norms, 164.

4. STK'ların Desteklenmesi: Sivil toplum kuruluşlarının Müslümanların hukuki sorunlarına çözüm arayışında oynadığı rol büyük önem taşımaktadır. Bu kuruluşların desteklenmesi ve kapasitelerinin artırılması, Müslüman toplumu için daha etkili çözümler sunabilir.

5. Mahkemelerin Rolü: Hollanda mahkemeleri, Müslümanların dini tahkim taleplerini dikkate alarak, bu davaların daha hızlı ve adil bir şekilde çözülmesini sağlayabilir. Mahkemeler, dini tahkim kararlarının tanınması ve uygulanması konusunda daha esnek ve anlayışlı olabilir.

Bu çözüm önerileri, Hollanda'da yaşayan Müslümanların ailevi anlaşmazlıklarını kendi dini inançlarına uygun bir şekilde çözmelerine yardımcı olabilir. Böylece, hukuki süreçlerin daha etkili ve adil işlemesi sağlanarak, toplumsal uyum ve huzur desteklenmiş olur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Adak, Nurşen. "Evlilik veya Evlilik Dışı Birlikte Yaşama: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma". *Sosyoloji Dergisi* 23/40 (2016), 23-40.
- Berger, Maurits. Sharia Law in Canada- Also Possible in the Netherlands?. *Crossing Borders Essays in European and Private International Law* Hollanda: Leiden University Press, 2006. 173-184.
- Berger, Maurits S. "Responding to sharia in the Netherlands". *Can. J. of Netherlandic Studies* 33/2 (2013). 129-152.
- Blois, Matthijs. "Religious Law Versus Secular Law The Example of the Get Refusal in Dutch, English and Israeli law". *Utrecht Law Review* 6/2 (2010).
- Büchler, Andrea. "Islamic Family Law in Europe? From Dichotomies to Discourse or: Beyond Cultural and Religious Identity in Family Law". *International Journal of Law in Context* 8/2 (2012), 196-210.
- De Kroon, Eefje. "Islamic Law, Secular Law, and Societal Norms: The Recognition of Islamic Legal Practices in them Netherlands and the Protection of Muslim Women's Human Rights". *Journal of Muslim Minority Affairs* 36/2 (2016), 153-183.
- Deogratias, Benedicta. *Trapped in a Religious Marriage*. (Netherlands: Maastricht University, Doktora Tezi, 2019.
- Eijk, Esther Van. "Khul' Divorce in the Netherlands: Dutch Muslim Women Seeking Religious

- Divorce”. *Islamic Law and Society* 26 (2019).
- Family Law. Erişim 15 Haziran 2021. <https://www.government.nl/topics/family-law/marriage-registered-partnership-and-cohabitation-agreements>.
- “Halachic Methods”. Erişim 27 Haziran 2024.
<https://internationalbeitdin.org/halachic-methods/>
- Hupkes, Marius. “How far do Dutch courts go in enforcing religious divorces?” *Hupkes Advocaten*. Erişim 28 Haziran 2024. <https://www.hupkeslawyers.com/how-far-do-dutch-courts-go-in-enforcing-religious-divorces/>
- Huussen, Jr. “Legislation on the Position of the Jews in the Dutch Republic”. *The Legal History Review* 69/1-2 (2001).
- Historie van Joods Amsterdam. Erişim 26 Haziran 2024. <https://www.nihs.nl/jga-nihs/historie/historie-van-joods-amsterdam/>
- In the Netherlands, Judges can lock up jewish man who refuse divorce. Erişim 30 Haziran 2024 <https://eurojewcong.org/news/communities-news/the-netherlands/in-the-netherlands-judges-can-lock-up-jewish-men-who-refuse-divorce/>
- Inventarissen. Erişim 25 Haziran 2024 <https://archieff.amsterdam/inventarissen/details/714/keywords/nihs>
- Investigation: No Sharia Courts in the Netherlands. Erişim 15 Haziran 2024. <https://www.government.nl/latest/news/2010/04/23/investigation-no-sharia-courts-in-the-netherlands>
- “Judicial system Netherlands”. Erişim 24 Haziran 2021. <https://www.rechtspraak.nl/English>
- Keskin, Cevdet. “Hollanda’da İslam ve Müslümanlar”. *Diyanet Aylık Dergi* 314 (2017).
- L. G. H. Bakker, Sharia in the Netherlands a Study of Islamic Counselling and Conflict Resolution Among Muslims in the Netherlands (Adalet Bakanlığı Araştırma ve Dokümantasyon Merkezi (Wetenschappelijk Onderzoeken Documentatie Centrum -WODC-, 2009), 3.
- Liphshiz, Cnaan. “Dutch Judges can Sanction Jewish Men Who Refuse to Give Wives Religious Divorce”. *The Times of Israel*. Erişim 30 Haziran 2024. <https://www.timesofisrael.com/dutch-judges-can-sanction-jewish-men-who-refuse-to-give-wives-religious-divorce/>
- “Our vision”. Erişim 1 Temmuz 2024.
<https://internationalbeitdin.org/about/>
- Rajani, Shayan. “Protest For The Prophet: The Production and Performance of the Anti- Ahmedî Movement”. Boston: Tufts University, Department of History, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Sportel, Iris. “Who’s Afraid of Islamic Family Law? Dealing with Shari’a-based Family Law Systems in the Netherlands”. *Religion&Gender* 7/1 (2017), 53-69.
- Vlaardingerbroek, Paul. “Marriage, Divorce, and Living Arrangements in the Netherlands”. *Family Law Quarterly* 29/3 (1995).